

A hatalom természete az illiberális rendszerekben

Szelényi Ivánnal beszélget
Mihályi Péter és Melegh Attila*

Szelényi Iván bevezetője

Orbán Viktor 2014 júliusában Tusnádfürdön, tehát Erdélyben, az ország határain kívül jól érzékelhető, nemzetközi visszhangot kiváltó nyilvános előadásban egyértelműen megfogalmazta, hogy Magyarországon illiberális rendszert akar kiépíteni.¹ Ezt követően Orbán még számos fórumot felhasznált arra, hogy ezt a gondolatot újra meg újra kifejtse, bővítse. Kiindulópontja a liberalizmus kritikája. A liberalizmus – mondta Orbán – az egyének jogát látja csak, és nem képviseli a nemzet, a közösség érdekét és jogait. Szerinte a nemzetépítés egyik fő feladata nemzeti intézmények – s ezek között új nemzeti burzsoázia – kialakítása. A nemzet kormányának a nemzeti szuverenitást kell védeni a globalizmussal, a nemzeti kultúrát és etnikumot fenyegető tömeges migrációval, a nemzetközi tőke és a globális piac a nemzet szuverenitását sértő működésével szemben. A keresztény nemzeti kultúra is védelemre szorul a nemzetközi liberalizmus, az LMBTQ-mozgalmak által képviselt értékekkel szemben – például a nem heteroszexuális viselkedés elfogadása miatt.

2014 óta Mihályi Péterrel közösen írt számos tanulmányukban kísérletet tettünk az illiberális rendszerek s főként a magyar illiberalizmus Orbán által képviselt működési mechanizmusainak a lehető legértékesebb leírására. Ezzel foglalkozik két angolul írt könyvünk, a *Rent-seekers, Profits, Wages and Inequality*² és a *Varieties of Post-communist Capitalism*³, amelyek oroszul is megjelentek, valamint hat magyar nyelvű közös publikációnk a *Mozgó Világban*.⁴ Ezekben az írásokban már felvettük az orbáni illiberalizmus néhány megválaszolatlan kérdését. Ha a nemzeti érdeket a liberális értelmiségiek nem látják, akkor kik látják?

---

* A beszélgetés 2025. március 15-én zajlott Szelényi Iván lakásán. Orbán Viktor „poloskázós” beszédével közel egyidejűleg. A felvételt és a szó szerinti leíratot Kerényi Ádám készítette.

¹ Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban, 2014. július 26-án. <https://2015-2019.kormany.hu/ha/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik>

² *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality – The Top 20%*. Palgrave-Macmillan, 2019.

³ *Varieties of Post-communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Brill, 2020.

⁴ *Köz társaságunk alapállapota – a kezdetektől fogva*, 2024. 2–3. szám, *Van-e értelmisége a Fidesznek?*, 2023. 7–8. sz., *Fajok? Etnicitás, rasszizmus*, 2022. 10. sz., *Harminc év után (A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet ellentmondásai)*, 2021. 7–8. sz., *Amerika már visszafordult, Magyarország még nem*, 2021. 2. sz., *A morális pánik természete. Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságot a 21. században*, 2020. 7. sz.

Van-e illiberális, fideszes értelmiség? A liberális értelmiség egyáltalán a nemzet része-e, vagy a Fidesz értelmiségellenes? Ha a nemzeti érdekeket látó kormányzat beavatkozik a piac működésébe, nem hoz-e létre a szabad piaci versenynél magasabb jövedelmeket, járadékokat, nem válik-e általános gyakorlattá a járadékvadászat? Ha a keresztény-nemzeti kultúra védelme miatt bizonyos vélemények kinyilvánítására tilalmat vezetnek be, tiltják és büntetik az állami médiától független, állami támogatást nem vagy alig kapó sajtó külföldi támogatását, netán a kormányzat a nemzet érdekei ellen felszólaló többes állampolgársággal bíró egyéneket is állampolgárságuk esetleges felfüggesztésével riogatják, nem sértik-e mindezzel a szólásszabadságot?

*

Mihályi Péter Egyetértetek-e velem abban, hogy Szelényi Iván életművének legjelentősebb gondolata az „értelmiségkönyv”, azaz a Konrád Györgyvel 1973–74-ben közösen írt, 212 oldalas szociológiai tanulmány?⁵

Szelényi Iván Az biztos, hogy ez a könyvem az, amelyik a legtöbb figyelmet kapta annak idején Magyarországon, sőt Németországban és Amerikában is. Másutt kevesebbet. Magyarországon is csak egy ideig kapott figyelmet, mert ma már tulajdonképpen erről a könyvről itthon senki nem beszél, nincs számottevő befolyása a szellemi életre. Én erről önkritikát is gyakoroltam, sőt az önkritika kritikáját is megírtam.

4

Az is igaz, hogy a könyvet, ami szerkezetét, stílusát tekintve valójában esszé, azaz egy fajta szépirodalmi alkotás is, félre lehetett érteni. Hogy mi pontosan akkor hogy gondoltuk, arra nehéz lenne utólag egyértelmű bizonyítékokat felsorolni. Csak arról beszélhetek, amit erről ma gondolok. Úgy is lehetett a könyvet olvasni, mintha azt mondtuk volna, hogy az értelmiség uralkodó osztállyá kezdett válni a kései államszocializmusban. Szerintem ezt soha nem írtuk, és nem is így gondoltuk. Az elképzelésünk az volt, hogy az értelmiség egy részének volt osztályambíciója. Ez pedig összefüggött azal, hogy Kádár János 1963-ban hármas engedménysorozatot tett, hogy valamit jóvátegyen azokból a rémségekből, amiket 1957 és 1963 között elkövetett, s amelyek között Nagy Imre kivégzése volt a legsúlyosabb még Kádár számára is. A legelső koncessziót a parasztságnak tette, jórészt a magyar parasztpolgárság kialakulásában reménykedő Erdei Ferenc hatására. Miközben irgalmat nem ismerve téveszesített, a termelősövetkezeteket innovatív módon szervezte, s ezzel a parasztság viszonylag jól járt. Tény, hogy bekényszerítették őket téeszbe, elvették a lovaikat, elvették a gépeiket, de hagytak nekik mintegy egyholdnyi földterületet, amelyen úgy gazdálkodhattak, ahogy akartak. Arra nem vonatkoztak a téeszek döntései, hogy mit vethessenek és hogyan adhassák el a terményeiket. Sőt, a téesz még szerepet is vállalt abban, hogy fölvásárolta a termékeket, és elvitte a piacra. Ezzel a parasztságnak számottevő jövedelme kezdett kialakulni. Az egész

---

⁵ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Esszé.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása. Megjelent Párizsban 1976-ban.

ország számára nagyon jó volt. Egyik napról a másikra megteltek a piacok élelmiszerekkel, olyanokkal, amelyeket addig nem lehetett kapni, és a környező országokban sem lehetett látni. Volt gyümölcs, tojás és hús. Amit el lehet képzelni, mindent megtermeltek. Először csak egy holdon, aztán megengedték, hogy béreljenek még egy másik holdat, de olyan is volt, aki négyöt holdon gazdálkodott. Nagyon intenzív munkát végeztek, de az intenzív munkából számottevő jövedelemhez lehetett jutni. Ez volt tehát az első kompromisszum. Ennek nyomán Kádárék rájöttek, működik, ha hagyják az embereket, hogy a saját földjükön, mintegy kis pici magánvállalkozásban dolgozzanak. Ez nekik is jó, mert akkor még a téészenben is dolgoznak, és az országnak is jó, mert nő a mezőgazdasági termelés. Sokat kellett dolgozni, de a magyar parasztok történelmünk során soha nem éltek olyan jól, mint az 1963 utáni Kádár-rendszerben.

Kádárék azután rájöttek hogy a háztájira emlékeztető piaci elemeket s főleg a piacon elérhető jövedelmeket az iparban is lehet alkalmazni. Ilyenek voltak a vállalati munkaközösségek. Ha valaki ledolgozta a nyolc órát, az állami vállalatban utána még maradhatott, hogy a vállalat gépeivel, de magánmunkában, piaci jövedelemért teljesítse a napi normát. Kialakultak az úgynevezett gebines vállalkozások is. Ezek formálisan az állami vállalatok alvállalkozásai voltak, de azok irányítása a gebinesek kezében volt s ott piaci jövedelmeket szereztek.

1962 után a Kádár tett egy kompromisszumot az értelmiség számára is. Ezt magam is közvetlenül megéltem. A következő huszonöt évben egyre nagyobb lett a publikálási szabadság. Voltak folyóiratok – köztük a *Valóság* –, amelyek meglehetősen kritikus cikkeket is publikáltak. Megengedték, hogy legyen szociológia, ami addig burzsoá áltudomány volt: egyszer csak Szociológiai Intézetet alapítottak. Megengedték az értelmiségieknek, hogy külföldre mehessenek tanulmányútra. Akár Amerikába is. Én 1964-ben mentem el egy évre Ford-ösztöndíjjal. Ez óriási hatást gyakorolt későbbi karrieremre, döntő jelentőségűnek bizonyult az az egy év, amit részben a Columbia Egyetemen, részben a Berkeley-n töltöttem. Úgyhogy az értelmiség úgy érezte, hogy lényegesen megnőtt a szabadságfoka, és elkezdett kritikai hangvételű tanulmányokat publikálni. Mi is írtunk több kritikus cikket Konrád Györggyel (1933–2019), de korai munkáinkban nagyon óvatosan jártunk el. Én a legelső tanulmányomban még egy kicsit marxizáltam is. Ez 1962-ben jelent meg a *Demográfiában A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában* címmel.⁶ Az, hogy odatettem a „polgári” jelzőt a szociológia elé, gesztus volt a hivatalos marxista irány felé. Azonkívül tartalmilag is Marxszal szimpatizáló cikk volt, mert azt mondtam, az a baj a modern társadalmakban, hogy az ember élete nem a munkában teljesedik ki. Marx valahogy úgy gondolta, hogy akkor teljesül ki az ember személyisége, hogyha a munkában azt csinál, amit akar. Ha csak a szabad idejével rendelkezik, az nem elegendő. Lényeges lenne, hogy a munkás a munkában is ki tudja fejezni magát. A mából visszatekintve ez egy teljesen értelmetlen irány volt – a lényeg az,

---

⁶ *Demográfia*, 1962. 1. sz.

hogy engedtek minket publikálni. Írtunk néhány nagyon kemény kritikai cikket Konráddal – például a lakáselosztás kérdéséről.⁷ Annak idején hívogattak marxista–leninista esti egyetemekre is. Emlékszem, hogy egyszer vidéken, talán Szombathelyen, elmondtam, hogy mit találtunk a lakáshelyzetben rossznak. Azt, hogy hátrányos helyzetben voltak a munkások. Ez az 1960-as években igaz volt. A 70-es, 80-as években megváltozott. Amikor elkezdtek a tömeges házigyári lakások építését, a munkások is kezdtek lakásokhoz jutni. De a korai lakótelepeken lényegileg csak a párthoz vagy a kormányhoz közel állók és többnyire jól képzett szakemberek kaptak lakást, és azért, hogy jutalmazták őket a munkájukért. A fizetésük alacsony volt, és hogy ezt kompenzálják, hozzájuthattak új, bár nem nagyon jó minőségű lakásokhoz. Tehát ez egy olyan előadás volt, amiben azt mondtuk, milyen érdekes, hogy egy magát proletárdiktatúrának nevező társadalom nem a proletároknak kedvez, hanem éppen a jobb szakértelemmel és szaktudással rendelkező értelmiségieknek. A hallgatóság hümmögött, mire mi – szerzőtársammal, Konráddal – azt mondtuk, hogy ennek nem örülünk, de hát ezek a tények. Azért engedjük, hogy legyen szociológia, mert vannak tények, amelyek nem felelnek meg az ideológiának. Ez az értelmiség számára nagyon fontos fejlemény volt.

6

Konráddal a 70-es évek elején kezdtünk el egyre szemtelenebb cikkeket írni, s kezdtük sejteni, hogy ebből előbb-utóbb baj is lesz. Az első ilyen 1971-ben jelent meg: *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* címmel jelent meg.⁸ Érdekes, hogy a *Valóság* szerkesztői már akkor tudták, hogy ez ciki lesz, mert itt már elkezdtünk írni a tervezők klubjáról, hogy a tervezők összeesküdtek, és olyan dolgokat csinálnak, mint az országos településhálózat-fejlesztési terv. Úgyhogy ezután meg is támadtak. A *Valóság* szerkesztői is tudták, hogy baj van, ezért megkérték Berend T. Ivánt, aki a szerkesztőbizottság tagja volt, hogy ugyanabban a számban közöljön egy cikket, amiben azt írta, hogy nem fejlődtek kellőképpen a városok az államszocializmus alatt. A mi cikkünk azt mondta, hogy a városfejlődés késleltetett volt. Nem volt egyébként butaság a mi cikkünk se. De igaz, hogy a városok nem kielégítő fejlődése nem annyira városellenes, inkább infrastruktúra-ellenes politika következménye volt. Na, ez már elfogadhatatlan volt, és utána valami pártfolyóirat egy egész különszámban foglalkozott a cikkünkkel. Több jó barátom is megtámadott minket.

A Konrád-Szelényi-könyvvel kapcsolatban tehát csak annyit tudok mondani, valójában szó sem volt arról, hogy az értelmiség uralkodó osztállyá vált volna, de az kétségtelen, hogy az értelmiség felé is gesztusokat tett a Kádár-rendszer 1963 után. Az értelmiségiek közül nem kevesen úgy érezték, hogy ilyen körülmények között tudnak élni, és végül is jóformán mindent meg lehet írni. Az olyanokat is, mint a késleltetett városfejlődésről szóló cikk. Az *értelmiségkönyv* viszont már túlment a megjelentethetőség határain. De

---

⁷ Lásd például Konrád Gy. – Szelényi I.: „A lakáselosztás szociológiai kérdései”, *Valóság*, 1969. 9. sz.

⁸ *Valóság*, 1971. 12. sz.

ezen a határon belül szinte mindent meg lehetett írni, ha elég higgadtan írtuk. Ezért állt elő az a furcsa helyzet, hogy amikor 1988–1989-ben azt mondták, most már mindent ki lehet szabadon adni, akkor azt vártuk, hogy most majd előhúzzák a fiókokból a társadalomtudományi remekműveket, amelyeket a szerzők évekkal korábban írtak, és olvashatjuk akár *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvre hasonlító könyvek sorozatát. Ilyenek azonban nem voltak! Azok, akik tudtak írni, tudták, hogy egy kicsit óvatosabban kell írni, nem kell marxizálni. Ezért amit megírtak, az nagyon kevés kivétellel meg is jelent. És akkor még mindig nyitva állt a külföldi megjelentetés vagy a *szamizdat* lehetősége. A 80-as években már el lehetett határolódni a marxizmustól. Nem lehetett senki nyíltan antimarxista, de nem kellett a marxizmusra hivatkozni. Szóval, az *értelmiségkönyvben* szerintem az az alapgondolat, hogy az értelmiség számára az 1963 után tett kádári gesztus vonzó volt. Emiatt hajlamosak voltak az emberek arra, hogy érdeklődjenek olyan pozíciók iránt is, amelyekben még az ország politikáját befolyásoló döntéseket is tudnak hozni. Ha nem is ők hozzák a döntéseket, a pártállami vezetők meg fogják hallgatni az értelmiségi szakembereket, és nem marad hatás nélkül a tevékenységük, odafigyelnek rájuk. Szerintem utólag visszatekintve ez volt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* lényege. Ezért volt benne az „útja” szó: nincs osztályhatalomban, de fontolgatja, hogy el lehetne képzelni olyan szocializmust is, amelyben az értelmiségnek, elsősorban a technokrata értelmiségnek még osztályhatalma is lenne.

Bizonyos szempontból ez *harmadikutas* gondolat volt. Ma már nem hiszek a harmadik útban, de amikor ezt a könyvet írtuk, még hittem benne. Nem tudom, hogy Konrád erről pontosan hogy gondolkodott, szerintem az ő elképzelései megváltoztak azután, hogy ő itt maradt. Egy kicsit az én gondolkodásom is megváltozott, amikor elmentem. Csak mi éppen ellenkező irányba mentünk. Én inkább baloldalibb lettem, Gyuri pedig inkább eltávolodott, sőt, az élete vége felé inkább baloldallelles lett. Mihályi Péterre is hatottak a harmadikutas elképzelések, mint azt egy 1983-ban Németországban megjelent tanulmánya is dokumentálja.⁹

Az első önkritikában azt mondtam, még abban is tévedtünk, hogy a kádári gesztus az értelmiség felé azt jelenti, hogy az értelmiségnek valóban hatása lesz a döntésekre. A kádári bürokrácia nagyon korán, már 1973 után megpróbált szembefordulni ezzel a politikával, és a bürokrácia hatalmát erősítette. Sok értelmiséginek csalódnia kellett, mert sokan abból indultak ki – egyébként a liberális értelmiség jelesei is –, hogy változtatni a párton belül kell. Kis János úgy képzelte, hogy a párton belül és a marxizmuson belül kell változtatni. A Bence–Kis–Márkus-féle könyv¹⁰ tulajdonképpen ennek a szellemében született. Másféle marxizmust kell művelni, Marxot az eredeti formájában kell olvasni, nem a szovjet marxizmust kell interpretálni. Én meg inkább harmadikutas módon képzeltem el a kívánatos jövőt,

⁹ *Das ungarische Modell*, Osteuropa Wirtschaft, 1983. 2. sz.

¹⁰ Bence György, Kis János és Márkus György [1972, 1992]: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Bp., T-Twins Kiadó.

amitől csak jóval később határoltam el magamat, de bizonyos értelemben még 1989–90-ben is harmadikutas voltam. Számos ponton különbözött a gondolkodásunk Mihályi Péterrel 1989-ben és a 90-es évek elején. Míg ő addigra kifejezetten a kapitalizmus mellett volt, én azt gondoltam, hogy ki lehet alakítani a harmadikutas változatot, amelyben a kapitalizmusnak emberarcú formája alakulna ki – ez lett volna a harmadik út képzete.

Melegh Attila Volna néhány kérdésem mindehhez. Az egyik az, hogy *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv óriási hatással volt mindannyiunkra. Nem tudok olyan emberről, aki nem úgy kelt föl a könyv olvasásából, hogy valami nagyon fontos munkát tartott a kezében. Ezt én mind a mai napig így gondolom, s megjegyzem, még az egyetemi kurzusaimon is szoktam ajánlani a könyvet. Az egyik nívum a könyvben Polányi Károly (1886–1964) elméletének applikálása volt a szocializmus viszonyaira. Honnan jött Polányi, hogyan találkozott vele? A másik kérdés az, hogy a 60-as évek elejétől a Kádár-rendszer elmozdult az inkább vegyes gazdasági forma irányába, tehát intézményi elvek alapján a pluralizmus irányába, amivel Polányi nagymértékben egyetértett volna. Hogy látod, mennyiben lehetett ez a kritikája annak, hogy a szocializmust egyfajta monolit *redistribúciós* rendszerként írtátok le? A következő kérdés, amire később térjünk vissza, hogy az értelmiségnek nem volt-e még egy nagy kísérlete a rendszer-váltás idején. Mert szerintem az értelmiség akkor jutott hozzá a tulajdon fölötti rendelkezéshez is.

8

Szelényi Polányinak a nevét se ismertem. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen ezt a nevet, hogy Polányi, ki se ejtették. Amikor 1964-ben a Columbia Egyetemre kerültem, akkori és ottani mentorom volt Terence K. Hopkins (1928–1997). Egyszer azt mondta, tudom-e, hogy itt tanított Polányi. Ő mesélt nekem arról, hogy ki is ez a Polányi Károly, és miket csinált. Akkor hallottam először a *redistribúciós gazdálkodás* fogalmáról, ami nagyon megérintett. Érdekes módon a mentorom Immanuel Wallerstein (1930–2019) közeli munkatársa volt. De Wallerstein valahogy Polányi redistribúció fogalmára nem bizonyult fogékonyak. Nem ismerte el, hogy tulajdonképpen a *világrendszer-fogalmat*, ami viszont nagyon fontos Wallersteinnél, már Polányi is kezdte feszegetni. Vagyis Wallerstein nem nagyon hivatkozik Polányira a könyveiben,¹¹ ami engem mindig is bántott.

Melegh De azért Wallerstein pár helyen használta Polányit! Ezt – közös cikkünkben – magunk is így leírtuk.¹²

Szelényi Igen, igen. Én akkor kezdtem használni a redistribúció fogalmát, miután hazajöttem Amerikából 1965-ben. Sokan nem értették, miért írok a redistribúciós gazdálkodásról, és miért nem a bevett tervgazdálkodás elnevezést használom. Hát azért – válaszoltam –, mert a szocializmusban nem tervgazdálkodás folyik. Hollandiában van tervgazdálkodás.

---

¹¹ Wallerstein legfontosabb műve, a négykötetes *The Modern World System* 1974 és 2011 között jelent meg.

¹² Melegh A. – Szelényi I.: *Polanyi Revisited. Introduction*. Intersections. East European Journal of Society and Politics. 2016. június.

Nálunk nincs, hanem az történik, amit a bürokrácia éppen elhatároz. Ez tehát nem tervezés.¹³ Ausztráliában az első tanulmányom éppenséggel az államszocialista redisztributív gazdálkodás egyenlőtlenségeiről szólt. Érdekes módon a magyarokhoz hasonlóan az angol nyelvű olvasóim sem értették, hogy mit beszélek. Úgy képzeltek, hogy a redisztribúció az, amit a jóléti állam csinál. Tehát hogy mondhatom azt, hogy a redisztribúciós gazdálkodás egyenlőtlenségeket hoz létre, amikor éppenséggel csökkenti az egyenlőtlenségeket. Jó tíz évig senki nem hivatkozott a tanulmányomra. Míg egyszer csak egy kínai származású amerikai barátom és kollégám, Victor Nee hivatkozott a redisztribúciós gazdálkodást taglaló cikkemre, amikor saját cikkeiben elkezdte alkalmazni a redisztribúciós gazdálkodás fogalmát a kínai gazdasággal kapcsolatosan.¹⁴

Mihályi Ma hogy látjátok, az *értelmiségkönyv* gondolatmenete csak a kádári rendszerre vonatkozott, vagy általában a szocialista rendszerekre? A második kérdés az elsőből következik. Mindenféle szocializmusok voltak és vannak. De nyilvánvalóan voltak és vannak olyan országok, amelyekre nem volt jellemző, hogy kesztyűs kézzel bántak volna az értelmiséggel. Gondolok itt elsősorban Kínára, Kambodzsára, Kazahsztánra vagy Észak-Koreára is. Tehát azokra a rendszerekre, amelyeknek nem lehet elvitatni a szocialista jellegét, de egyáltalán nem úgy működnek, mint a Kádár-rendszer.

Melegh A könyvben nyilvánvalóan a szocializmusról van szó. Az az elképzelés, hogy a szocializmus monolit rendszer: hibás. Intézményi szempontból nem volt a rendszer monolit. Ha van *Varieties of Capitalism*,¹⁵ akkor van, illetve volt *Varieties of Socialism* is. Leszámítva a fent említett néhány rendszert, a monolit jelleg egyre kevésbé volt igaz, vagy nem működött. Ezért, mint minden gazdaságban, amelyik magas szinten szeretne szükségleteket kielégíteni, bizonyos intézményi feltételek hiányában (nincsen tőkepiac vagy nincs földpiac), automatikusan más társadalmi intézményeknek kell megjelenniük ahhoz, hogy a szükségletkielégítés magas szinten megtörténjen. Polányi nyomán azt gondolom, amit Chris Hann¹⁶ szerintem jól ír le, hogy a szocialista rezsimok az intézményi pluralizmus irányába haladtak, és még nagyobb lett volna a változatosság, hogyha ez a

¹³ Mihályi Péter utólagos kiegészítése. Nagyjából ez idő tájt szinte szó szerint ugyannerre a következtetésre jutott a marxista filozófus, Lukács György is. „A későbbi tervgazdaság is elméleti marxista alapvetés nélkül alakult ki, mint kísérlet arra, hogy [...] mindenáron teljesítsenek bizonyos gyakorlati feladatokat. (A Szovjetunió előkészítése és védelmezése Hitler fenyegető támadó háborújával szemben stb.) Ha elismerjük is az így kitűzött feladatok történelmi szükségyszerűségét, mégis meg kell állapítanunk, hogy ezekből a kezdeményezésekből bürokratikus voluntarizmus és szubjektivizmus, dogmatikus praktícizmus jött létre, amely újból és újból különböző napi tartalmakat merevített dogmákká.” (Lukács Gy. [1976]: *A társadalmi lét ontológiájáról*, II. kötet, 319. o. Bp., Magvető Kiadó.)

¹⁴ Nee V.: *A theory of market transition: From redistribution to markets in state socialism*, *American Sociological Review*, 1989. 54. sz.

¹⁵ Peter A. Hall – David Soskice szerk. [2001]: *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press.

¹⁶ <https://merce.hu/2019/09/24/a-piaci-szocializmus-magyar-modellje-sikeresebb-lett-volna-hosszu-tavon-is/>

fajta vegyes gazdálkodás továbbra is fennmarad. De nem maradt fenn. Nagyon sok oknál fogva történt ez, de ebbe most talán nem érdemes belemenni. A politikának óriási szerepe volt ebben. Ennyiben kritika alá venném az *értelmiségkönyvet* is, mert szerintem egy kicsit az is túlságosan monolit képet fest a szocializmusról. Mert a redisztribúció mellett nagy volt a reciprocitás is. Különböző fajta piacok működtek, például a lakáspiac, és ezek intézményileg is különbözőek voltak.

Mihályi Észak-Koreára vagy Albániára érvényes volt ez az értelmiségkép, amit a könyvek adott?

Szelényi Hadd hivatkozzak Bibó Istvánra (1911–1979). Miután 1963-ban amnesztiával szabadult a börtönből, együtt dolgoztam vele a KSH könyvtárában. Akkoriban nagyon sokat beszélgettünk. Egyszer azt mondta nekem, hogy „ennek a rendszernek a legnagyobb hazugsága, hogy azt mondja, ez egy proletárdiktatúra, miközben ez az értelmiség diktatúrája”. Sokat nem értettem abból, hogy miről beszél. Amit Bibó István mondott, abban van valami olyan igazság, amelyik általában minden szocializmusban igaz. Most az, hogy Észak-Koreában vagy Albániában mi van, azt nem ismerem pontosan, de általában igaz, csak nem az értelmiség egészére. A lényeg, hogy nem proletárdiktatúra volt, és nem proletárforradalmak alakították a sorsukat. Oroszországban sem proletárforradalom történt 1917-ben, hanem egy *radikális értelmiségi puccs*. Ezt követően jött létre a kommunista párt, és ehhez a helyzethez találta ki Lenin a kommunista élcsapat gondolatát. De igaz, hogy ebben a pártban kiváló értelmiségiek is voltak, mint például maga Lenin is. Ez nagyon fontos. Ez a radikális értelmiség is igényt tartott a hatalomra évtizedekkel korábban, mint a technokrata értelmiség. A kommunista elit a maga hatalmi igényét próbálta proletárhatalomként igazolni. A mából visszatekintve nagyon fontos – és talán annak idején nem hangsúlyoztuk eléggé –, hogy mi nem a radikális értelmiség állampuccsáról akartunk újat mondani, hanem a technokrata értelmiség azon igényéről, hogy ő hozhassa a gazdasági és társadalmi döntéseket.

10

A *Varieties of Socialism* metafora kapcsán azonban van egy fenntartásom. Gondoljunk csak Kambodzsára. A tömeggyilkos Pol Pot (1925–1998) öt évet tanult egy párizsi egyetemen. Bár ott nem volt kiemelkedően sikeres (saját bevallása szerint Marx Károly szövege neki kicsit nehéz volt). Ezért inkább Sztálint (1878–1953) és Mao Ce-tungot (1893–1976) olvasott, miközben tagja volt a francia kommunista pártnak. Szóval mégiscsak olyan értelmiségféle volt. Most ebből a szempontból gondoljunk Magyarországra. Rákosi Mátyás is értelmiségi volt, még hozzá radikális értelmiségi, aki úgy indult el a pályáján, mint egy liberális értelmiségi, és a liberalizmustól jutott el a radikális kommunizmusig, mert a liberalizmus nem adott elegendő választ azokra a kérdésekre, amelyekkel a kapitalizmust kritizálta. Lenin is ettől radikalizálódott. Az az igazság, hogy tulajdonképpen föl lehet fogni az összes úgynevezett proletárforradalmat mint radikális baloldali értelmiségiek puccsait, amivel aztán megpróbálták magukat mintegy proletárdiktatúráként igazolni. Ez igaz a Rákosi-féle '45 utáni időszakra is. De Rákosi sem szűnt meg értelmiségi lenni.

Az imént agyba-főbe dicsértem a kádárista Magyarországot, el is magyaráztam, hogy milyen társadalmi innovációi voltak. De ezzel együtt is igaz, hogy minden kommunista pártnak voltak és vannak közös vonásai. Egyik se volt proletárdiktatúra, s mindegyik hasonló módon – ha nem is hasonló mértékben – nyomta el az állampolgárok messze túlnyomó többségét. Megszüntette a magántulajdont és csak minimális piacot engedélyezett.

Melegh Mihályi Péter fontos dolgot feszeget. Szerintem Észak-Korea, Albánia és csak részben Nicolae Ceaușescu (1918–1989) Romániája monolit kísérletek. Polányi ezt úgy fogalmazná meg, hogy monolit utópiák, amelyek nem tudnak igazán működni, ezért lesznek annyira elnyomóak ezek a rendszerek. Ezt én az egyik változatnak és időben korlátozottnak tekinteném. Nem is tehet mást az értelmiség, mint hogy igazodik a monolit kísérlethez, mert ha nem igazodik, akkor legjobb esetben marginalizálódik, vagy valami baja történik. Abban teljesen biztos vagyok, hogy semmilyen monolit kísérlet nem működik. Most forgassuk vissza a dolgot polányiasan: a piaci utópia se működik, mert azt is pluralizálni kell ahhoz, hogy intézményileg működőképes maradjon. Emellett jelezném, hogy legalábbis az októberi forradalom a szovjetek tömegtámogatása nélkül megbukott volna, és ezért pusztá értelmiségi diktatúráról és puccsról beszélni nem lehet. A kelet-európai háború utáni szocializmusok pedig nem csak belsőleg fejlődtek ki.

Mihályi Azt megbeszéltük, hogy mennyire nem magyar ez a történet. A következő kérdés: mennyire jelentős az a fajta marxista történelmi materialista tradíció, ami Kelet-Európában és Oroszországban is létezett, s amelyik abból indult ki, hogy ez a puccs során létrejött szocializmus nem a létező világok legjobbika. Ezért ezt a létező világot (az NDK-ban úgy mondták, hogy *real existierenden Sozialismus*) állandóan reformálni kell. Kornai Jánostól (1928–2021) hallottam először arról, hogy vezető szovjet közgazdászok már az 1920-as évek elején felfedezték, hogy a szovjet gazdaság hiánygazdaság, de semmi bajuk nem történt abból, hogy ezt elmondták és leírták. Onnantól kezdve folyamatosan jelen volt a reformideológia, tudniillik hogy állandóan reformálni kell a rendszert, ami lehetővé tette a kritikai gondolkodást. Más monolit esetekben, például az iráni forradalom vagy az arab világ esetében az alapvető ideológia nem engedi meg a reformgondolatot. Azok a világok belemerevednek a tradíció kereteibe, és aki abból ki akar nézni, annak el kell mennie. Az értelmiségnek akkor tud szerepe lenni, ha elvileg reformpárti, és lehet is reformpárti. Döbbenet hallottam Csikós Nagy Bélától (1915–2005), aki valamelyik reformtanácskozáson a 70-es években azt mondta, hogy „*ugye, az elvtársak tisztában vannak azzal, hogy amit mi csinálunk, az államellenes összeesküvés?*” Mert tényleg az volt. Az állampárt, de mondhatjuk pártállamnak is, azon törte a fejét, hogy miként lehet a létező rendszer gazdasági és jogi kereteit megváltoztatni.

Melegh Az tényleg fontos, hogy a szocializmus folyamatos kísérletezés volt. Monolit utópiaként kezdődött. A monolit utópia elég gyorsan működési problémákat mutat, de ebben a pillanatban elkezd intézményi szintű, intézményi elvű innovációba, amiben ugyan az értelmiségnek van szerepe, befolyása, de azt nem értékelném túl. Inkább azt mondanám, hogy szövetség

jön létre a reform mentén, ami valamikor megbillen, valamikor pedig működőképes marad. Vitatkoznék Mihályi Péterrel, mert Iránt sokkal komplexebbnek látom. Sok szempontból egy modern állam fölvesz mindenféle tradicionális dolgokat, de magában a működésében sokkal rugalmasabb, mint ahogy az elsőre tűnik. Ugyanezt gondolom Szíriáról is, ahol Bassár el-Aszad rendszerének idején több kísérletezés folyt. Szóval az arab világ sem annyira monolit, mint amilyennek sokszor tűnik. A nagy probléma az, hogy hátterbe szorul az a gazdaságszociológia és a gazdaságtörténet, ami cizellálná a képet, és amire óriási szükség lenne. A politikai sémák sokszor hamisak és félrevezetőek. A 80-as években ez az ország is gazdag volt ilyen célú elemzésekben. Ezt mára elveszítettük a piaci nihil következtében.

Szelényi Hozzátennem, arra kétségkívül volt és van tendencia a szocializmus történetében, hogy az eredeti, radikális baloldal hatalomra jusson. Ez történt Oroszországban 1917-ben, Magyarországon 1919-ben. Kun Béla (1886–1938) is abszolút értelmiségi volt, és egy csomó értelmiségi volt mellette. Szinte nem volt értelmiségi, aki ne lett volna a kommunista párt – ahogy akkor mondták: a kommün – mellett 1919 tavaszán. Az világos, hogy a filozófia történetileg is kiváló, de mégis olyan örült értelmiségiek művelik, mint amilyen Lenin volt –később elvesztették hatalmukat, és helyükbe jöhettek olyan értelmiségiek, akik még mindig értelmiségiek voltak, csak nem különösebben jó értelmiségiek. Inkább a hatalom megszerzése és gyakorlása érdekelte őket, s nem a teória.¹⁷ Ilyen volt Sztálin is. De Sztálinról sem lehet azt mondani, hogy nem volt értelmiségi. Az volt, amit igazolnak a nemzeti-ségi kérdéssel kapcsolatos gondolatai. Mindenesetre pár év után már nem ez érdekelte, hanem a hatalom a gyakorlása. És ez történt folyamatosan mindenütt. Ez a folyamat ma is zajlik. Számos egyetemen kiváló értelmiségieket szorítanak ki, és helyükbe jönnek olyanok, akikre nem lehet azt mondani, hogy nem értelmiségiek, de nem igazán értelmiségiek, csak annyiban kritikai gondolkodók, amennyiben a kritikájuk beleillik az uralkodó párt által támogatott reformmozgalmakba.

Mihályi A Katona József Színházban játsszák Tadeusz Słobodzianek *A zseni*¹⁸ című darabját, amit Spiró György fordított, és Sztálinról szól. A darab jelentős részében nem Sztálin a főszereplő, hanem Konsztantyin Sztanyiszlavszkij (1863–1938), a nagy színházi rendező, aki a művészek alkotói szabadságáért küzd Sztálin ellenében. A darabban Sztálin vitapartnerként beszél vele arról, hogy a *Pravda* tíz évvel korábban mit írt az egyik színházi rendezéséről. Mert emlékeznek rá mindketten. Sztálin is tudja, hogy mi volt abban a kritikában, és hogy ki írta azt a cikket, ki adta a címét, mit húztak ki belőle stb. Szóval Sztálin elképesztően értelmiségi módon viselkedik. Gondoljuk el, hogy ma hány politikus tudná felidézni fejből egy tíz évvel ezelőtti *New York Times*-, *Pravda*- vagy *Népszabadság*-cikket. Ezt csak úgy megjegyzem. De visszatérve a korábbiakra, azért Kim Ir Szenről

¹⁷ A bolsevik legendárium szerint Lenin gyakran idézte kedvenc szerzőjét, Goethét, aki a Faustban ezt adta Mefisztó szájába: „Fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld.”

¹⁸ <https://katonajozsefszinhaz.hu/eloadasok/bemutatok/43576-a-zseni>

(1912–1994) vagy Enver Hodzsáról (1908–1985) nem gondolnám, hogy értelmiségiek lettek volna. De az is lehet, hogy nem tudunk eleget róluk.¹⁹

Szelényi Sztálin valóban nagyon érdekes, mert úgy tudjuk, hogy minden komolyabb bemutatóra elment. A zenei bemutatókra és a színházi bemutatókra is elment, és véleményt alkotott azokról. Igen, de ő volt az, aki betiltatta azokat a műveket, amelyeket nem tartott helyesnek. De volt értelmiségi ítélete az ott előadott darabokról. Ez lényeges a Kádár-korszakra is. Ugyan Kádár maga nem igazán volt értelmiségi, de volt helyette a kormányban igazi értelmiségi, mint például Aczél György, aki abszolút értette, hogy miről van szó, mert mindent elolvasott. Sokszor mondtam, bárcsak hozzájuthatnék Aczél könyvtárához, és megnézhetném, hogy kik ajánlották a regényeiket Aczél elvtársnak, és milyen szövegekkel. *„Kedves drága Aczél elvtárs, vagy drága Gyurikám, tisztelettel, sok köszönettel, hogy megjelentette a könyvem.”*

Amikor nekem a 70-es évek elején elkezdődtek a politikai problémáim, akkor Losonczi Ágnes (1928–2024) rábeszélte arra, hogy elmenjek Aczélhoz elvtárshoz, mert ha látja, hogy én is ember vagyok, akkor másképp fog velem viselkedni. Hát nekem nem volt kedvem vele beszélgetni, egyszer mégiscsak azt gondoltam, igaza lehet Losonczi Ágnesnek. Felhívtam a pártközpontot, kértem a titkársága telefonszámát, és mondtam, hogy Aczél elvtárral szeretnék beszélni. Kérdezték, ki vagyok, mondtam, hogy Szelényi Iván. A titkárnő átadja a telefont Aczélnek, aki azt mondja, hogy Szelényi elvtárs, mit akar. Mire azt válaszoltam, hogy szívesen beszélgetnék magával. Ez reggel tíz órakor volt. Azt mondja Aczél, hogy mondjuk délután négy óra megfelel neki. Azt mondtam, jó, elmentem hozzá négy órakor, és komplett előadással fogadott. Úgy beszélt, mintha mindent elolvasott volna tőlem. Minderről volt véleménye. Mondta, hogy nézze, ezzel egyetértünk, ebben nem értünk egyet. Abszolút értelmiségiek közötti beszélgetés volt, amit Aczélal lefolytattam, és ráadásul nem volt elég idő ahhoz, hogy valamelyik samesza mondja meg neki, hogy a Szelényi ezt meg azt írta, Aczél magától is elolvasta, amit korábban írtam.

Mihályi Felidéznék egy momentumot, amikor Orbán Viktor is meghallgatta Szelényi Ivánt. Beszéljünk erről!

Szelényi Amikor hazajöttem 2014-ben, felhívtak az Orbán-titkárságáról, hogy áthozhatnak-e nekem egy levelet. Mondtam, hogy igen. Jött egy tisztviselő, átadta, nagyon udvarias levél volt: *„Tisztelt Professor Úr! Örömmel hallottam, hogy visszaköltözött Magyarországra. Szívesen elbeszélgetnék egyszer magával, hajlandó lenne eljönni hozzám meginni egy kávé?”* Azt feleltem, természetesen tisztelettel elmegyek Magyarország miniszterelnökéhez meginni egy kávé. Utána sokáig nem történt semmi, a tisztviselő fölhívott még egyszer-kétszer, hogy ne haragudjak, de éppen háború van Ukrajná-

¹⁹ Annyit azért lehet tudni Pol Potról, hogy hatéves korától francia nyelvű iskolába járt, Belgiumban néhány évet eltöltött az egyetemen, tehát bizonyára jól beszélt és sok mindent olvashatott franciául. Enver Hodzsa is több évet járt Párizsban egyetemre. Ho Si Minh (1890–1969) francia tannyelvű gimnáziumban tanult, két évig élt Londonban stb.

ban, s a miniszterelnök mással van elfoglalva. Aztán egyszer felhív, és azt mondja, hogy ma éppen ráér, be tudnék-e menni, szeretne velem beszélni, küldenek értem kocsit. Mondtam, jó, jöjjenek értem. Eljött értem a tisztviselő. A sofőr kérdezi, hogy meddig várjon, mondtam, hogy 15 percet tervezek maradni, amire a tisztviselő azt mondta, várjon csak meg a sofőr, majd meglátjuk, hogy meddig tart a program. Megérkezett aztán Orbán Viktor, behívott a szobájába. Kettesben voltunk. Két és fél órán keresztül beszélgettünk. Főleg ő beszélt, én inkább csak hallgattam. Egy vagy két nappal később ment Erdélybe, és megtartotta az emlékezetes illiberalizmus-előadását.

Utólag visszagondolva tulajdonképpen a beszélgetés fő célja az volt, hogy meghallgassa azt, hogy egy értelmiségi mit gondol erről az ő illiberalizmus fogalmáról. Orbán elmondta a liberalizmus kritikáját. Válaszul erre azt mondtam neki, hogy miniszterelnök úr, abban igaza van, hogy vannak össz-társadalmi érdekek, amelyeket időnként az államnak rá kell kényszerítenie az egyénekre. Mondjuk kötelező az embernek bekapcsolni a biztonsági övet az autóban, s ha nem kapcsolja be, megbüntetheti a rendőr. Ekkor hiába mondja azt az egyén, hogy kérem, én szabad akarok lenni, és én döntöm el, hogy mikor kapcsolom be az övet. Nem így van, mert ha nincs bekapcsolva, sokkal több az esélye a súlyosabb balesetnek, aminek a költségeit a társadalomnak kell kifizetnie. Tehát ezért kötelezhetjük, hogy be kell kapcsolni az övet. De ki tudja eldönteni, hogy mi a társadalom érdeke, hogyha az egyének nem tudják, hogy mi az ő érdekük? Vajon ezt a kormány tudja, vagy a miniszterelnök az, aki tudja? Ha ezt ő tudja, akkor honnan tudja? Levelet kapott? Azt mondta, hogy nem, de ők azért csak jobban látják, hogy mit akar a társadalom, mert ők itt az egész társadalmat szolgálják. Valami ilyesmit mondott, de tulajdonképpen nem volt válasz arra a kérdésre, hogy a „mi” szócska alatt kire gondolhatott. Nem tudom, hogy Orbán merte volna azt mondani, hogy ő jobban tudja, mert az lett volna az igaz, s tulajdonképpen ez az, amit csinál, mert ő tudja. Orbánnak nem kell értelmiségi tanácsadó kör, amelyik megmondja, hogy mi a társadalom érdeke. Elég, ha Orbán Viktor tudja.

Mihályi Innen nézve van-e még relevanciája ennek az egész értelmiség gondolatnak? Ha csak a miniszterelnök tudja, hogy mi a közérdek, mi szükség van az értelmiség szaktudására?

Szelényi Amikor Orbánnál jártam, megkérdezte azt is, hogy a professzor úr nem gondolja-e, hogy új *értelmiségkönyvet* kellene írnia? Mondtam, hogy nem, szerintem elavult dolog. Ez a 70-es évek elejének sajátosan magyar helyzetét vizsgálta. Bár Csehszlovákiában is volt egy hasonló kísérlet arra, hogy nem a magas-, hanem a technokrata értelmiség legyen az, amelyik akkor ott a döntéseket hozza, ne a bürokrácia. Ez megbukott. Azt mondta Orbán, hogy ő nem gondolja, hogy megbukott volna, ezért lenne érdemes megírnom, hogy mi is az értelmiség szerepe annak a meghatározásában, hogy mi a társadalom érdeke.

Meleg Az a különbség a két korszak között, hogy a szocializmusban nem a piaci rend volt az alapja a dolgoknak. Ezért is volt fontos Iván könyvében a redisztribútor. Illetve még egy csomó olyan szerep volt, amit a szakér-

telmiség fel tudott vállalni. Most piaci viszonyok között az egyetemeknek nem dolguk az ilyen szerepekre való felkészítés, és mindig azt az elvet hangoztatják, hogy a piac igényeinek a kielégítését kellene inkább szolgálni. Az értelmiség jelentős részben most már inkább *járadékossá* vált. Tehát a piac-társadalom viszonyban egyfajta egyenlőtlenségnek a megtestesítője, és ennek fényében valamilyen járadékvadászatban érdekelt. Az a fajta univerzális *telosz*, amit Szelényi Iván és Konrád György anno megírt, szerintem elveszett, mert a piacnak erre nincs szüksége. A piaci rend úgy néz ki, hogy ez a rend meghaladhatatlan, míg ezzel szemben a szocializmusban végig volt egy meghaladási igény vagy valamilyen univerzális *telosz*. Piaci körülmények között mit csinál az értelmiség, miben érdekelt az értelmiség, és mennyiben akarják meghallgatni? Nem hiszem, hogy a piaci szereplők arra kéri az értelmiségieket, hogy adjanak nekik valamilyen tanácsot, mert a piaci szereplők inkább úgy értékelik, hogy ez az ő kompetenciájuk.

Mihályi Azon gondolkozom, és tényleg nincs a fejemben erre válasz, hogy miként kell értelmezni azt, hogy elvileg a járadék közgazdasági értelemben létezett a szocializmus idején is, de akkor a redisztribúció alapelvéből következően ebből a járadékból lényegében senki nem részesedett. A központ minden járadékot besöpört az állami tulajdon révén, ezért az értelmiségiek mint egyének ebben nem részesedtek. Senki nem részesedett, mert senkinek nem volt magántulajdona. Viszont a rendszerváltás után a magántulajdon teret nyert, és ettől kezdve különféle emberek, akik különféle mértékben tekinthetők értelmiséginek, hozzájutottak a járadékhoz, és járadékvadászatra álltak rá. Ha a járadékvadászat tetemes, mondjuk sokkal nagyobb, mint amekkora Magyarországon, a szaúdi trónörökös dollármilliárd nagyságrendű járadékokat zsebel be részben az állam nevében, másik részben a saját nevében, illetve a családja nevében, akkor más a helyzet? De a magyar viszonyok között Mészáros Lőrinc is járadékvadász. Nem tudom pontosan megfogalmazni, hogy erről mit gondolok, de valahol úgy látom, hogy a járadékvadászatra a hagyományos szocializmusban nem volt lehetőség, mert a redisztributív rendszer nem engedte.

Melegh A tőke magántulajdona nyilván nem volt jelen, és a tulajdon zárt kapcsolat maradt. A téesz is egy *zárt kapcsolati rendszer*²⁰ volt, miközben az is a piac révén szerezte a jövedelmét. A föld minőségében egyrészt a különböző járulékos is megtalálható volt, másrészt a mindenféle tudásmonopóliumból származó járulékos is szerepet játszott. De a tulajdon nem volt piaci csere tárgya. Szerintem pont az volt a poén, hogy nem mindent az állam csöpögtetett, és tulajdonképpen a vállalati, gazdasági munkaközösségben a tulajdon nem volt megosztva, és így a társadalmi járulékos szerepe is kisebb maradt, hiszen nem volt földpiac és nem volt profitalapú tőke.

Mihályi De egy sokkal kisebb tortát osztogattak.

Melegh A nagyságán nem gondolkoztam, egyszerűen csak gazdaságsszociológiai értelemben próbáltam végiggondolni, hogy a szocializmusban volt-e járulékos. Azért tartom ezt fontosnak, és használom is a tanításban, mert a

---

²⁰ A nyitott és zárt kapcsolatok fogalmát a szociológiában Max Weber vezette be.

társadalomnak és a piacnak a kapcsolódás rendjét próbáljuk mindig megérteni. Mit csinál a társadalom a piaccal, illetve mit csinál a piac a társadalommal? Ennek az együttese milyen rendet képez, milyen trendeket lehet ebben felfedezni? A járadék ennek az egyenlőtlenségi faktornak az egyik kulcseleme. Én ezért tartom ezt nagyon fontos kérdésnek. De most én kérdezem, miért tartotta Mihályi Péter és Szelényi Iván fontosnak 2017–18-ban megírni a járadék problémáját?

Szelényi A *Járadékkönyvben* azt írjuk, hogy a jövedelemnek három formája van: a bér, a tőkéből származó profit és a járadék. A járadék az a formája a jövedelemnek, ami valami módon a piac működésének a korlátozásából fakad. Tehát azzal kap valaki járadékot, ha olyan jövedelemhez jut, amiben a piaci verseny valami módon nem érvényesül. Ennek a sajátos, mondjuk Orbán Viktor-os formája az, amikor az állam beavatkozik a piac működésébe, és nem hagyja, hogy piaci verseny döntse el, ki nyerjen meg egy EU-s vagy egy nagyobb állami támogatást. Ennek a technikáit ismerjük: úgy tesznek, mintha verseny lenne, utána a verseny lezajlik, és akkor azt mondják, hogy most ki kell vizsgálni, hogy ki képes ennek az elvégzésére, ki kell választani. Új versenyt írnak ki, és az új versenyben most már csak azok indulnak el, akik a kormányhoz közel álló kliensek, vagyis akik a renchez tartoznak. Mert nagyon jó itt a *rendiség* fogalma, a járadékvadászatban részt vevők valamilyen rendet képviselnek. Ez a megállapításom, hogy van bér, profit, ami a tőkéből származik, és van a járadék, ami a verseny korlátozásából származik. Ez tiszta formájában tulajdonképpen csak a piaci kapitalista társadalmakra igaz. A mai Magyarország kapitalista társadalom, olyan sajátos társadalom, amelyben az államnak, azon belül különösképpen Orbán Viktornak rendkívül nagy szerepe van abban, hogy a versenyt korlátozhasa, és a saját klienseinek juttasson nagy jövedelmeket. Így történt, hogy ma Magyarország két leggazdagabb embere közül az egyik Orbán Viktor iskolatársa, a másik pedig Orbán Viktor veje, akik dollármilliárdosok. Azt is pontosan tudjuk, hogy járadékvadászok, mert az állam által korlátozott versenyben jutottak nagy vagyonokhoz. Az egy másik kérdés, hogy ezek meddig maradnak meg egyáltalán a klienseknél? Mert egy idő után olyan nagy vagyonuk van, hogy tulajdonképpen a rendes piaci versenyben is megnyernék a versenyt, hiszen nemcsak az állami közbeavatkozás tudja korlátozni a versenyt, hanem a túlzott tőkekoncentráció is. Ha *monopolisztikus tőkefelhalmozás* van, akkor a monopóliumokkal szemben a kis tőkések nem tudnak versenyezni. Az Orbán-rendszer egyik fő sajátossága, hogy az állam korlátozza a szabadpiaci verseny működését.

Kritikaként mondanám, olyan nincs, hogy szabadpiac, bizonyos értelemben a szabadpiac fogalma ideáltípus. Ilyen a demokrácia fogalma, az is ideáltípus, olyan tiszta demokrácia, mint amiket mondjuk Kornai János leírt az erről szóló közgazdasági s nem politológiai szemléletű könyvében, nagyon ideáltípusos tiszta demokrácia. Amit Kornai demokráciának nevez, ilyen formában sehol nincs. Szabadpiac sincs teljesen egészen. A szabadpiac szabadságát ma Magyarországon elsősorban nem a tőke felhalmozása korlátozza, hanem az államnak és szó szerint Orbán Viktornak a közbe-

avatkozása a piacba, ami korlátozza, és járadékos jövedelmeket juttat a klienseknek. Aki nem hajlandó tovább kliensnek lenni, és föllázad, mint Simicska Lajos, az bajba kerülhet. Mert akkor egyrészt elvonják tőle a járadékokat, amiket addig kapott, ezután nem indulhat a versenyeken, mert különböző okokra hivatkozva kizárják, illetve valamilyen módon még azt is kitalálják, hogy az eddig felhalmozott jövedelmének jelentős részét elvegyék. Amíg Simicska befogja a száját, addig marad neki elég ahhoz, hogy jól megéljen. Tehát volt elég felhalmozódott járadéka ahhoz, hogy abból ő és a családja életük végéig megélhetnek, és nyilván nem fog föllázadni az Orbán-rendszer ellen.

Mihályi Könyvünk egyik fontos mondanivalója, hogy ha a járadék koncepcióját tartjuk fontosnak arra, hogy a helyzetet megmagyarázzuk, akkor szükségszerűen azt is mondjuk, hogy ez nem lopás. Ez egy eléggé kontroverzális gondolat 2025-ben is, mert mind a magyar közvélemény, mind a társadalomkutatók, az oknyomozó újságírók mélyen meg vannak győződve arról, hogy itt mindenütt lopás történik, s ahol lopás történik, akkor ott majd be fog következni a felelősségre vonás, elveszik a vagyont, bíróság elé állítják az elkövetőket. Az lesz a második, az „igazi” rendszerváltás. Mi pedig azt gondoljuk, hogy a társadalmi javak újraelosztása alapvetően a járadékhoz való hozzáféréseken keresztül történik, tehát akikhez jutnak a többletjövedelmek, azok azt nem lopják, hanem kapják. Ez pedig jogilag, politikailag és érzelmileg óriási különbség. A magyar történetek, amelyeket az olvasók ismernek, alapvetően ebbe a kategóriába tartoznak. Nagyon kevés a lopás. Második rendszerváltást ígérni vagy remélni: felelőtlenység.

Szelényi Egyszer le is írtuk Mihályi Péterrel, hogy nem lopták, hanem kapták.²¹ Arról van szó, hogy a járadékot kapja az ember az Orbán-rendszerben, méghozzá a rendszertől magától.

Mihályi Lényeges, hogy közvetlenül a rendszertől kapja. A hagyományos értelemben vett piactudományban a járadékot is külföldről, külső erőktől lehet kapni. A szaúdi gazdagok nem a szaúdi kormánytól kapják a pénzüket, hanem a külföldi vevőktől. Persze magas áron tudják eladni, mert az olajpiac korlátozott, de alapvetően az exporton keresztül lehet járadékhoz jutni. Még a kínai helyzetre is, azt hiszem, az a jellemző, hogy a politikailag kedvezményezett kínai állami vállalatok vagy magánvállalatok alapvetően külföldről szerzik be a profitjukat, ezáltal más helyzetben vannak, mint azok, akik az állam csecsén gazdagodnak meg.

Szelényi A kínai helyzet nagyon összetett. Egy ideig próbáltam követni, de aztán feladtam, mert túlságosan sok a kínai milliárdos, és túlságosan gyorsan változnak. Hirtelen a semmiből lesznek milliárdosok, máskor a milliárdosoknak eltűnik a pénzüik. Az, hogy ez pontosan miként történik, borzasztóan nehéz kikutatni, nem tudok kínaiul, hogy ami fontosat írnak, el tudjam olvasni. Az világos, hogy Kínában van egy nagy belső piac, és ezen a belső piacon vannak, akik profitokat szereznek, és úgy gazdagodnak meg, profitból, és nem a járadéktól.

---

²¹ Mihályi P. – Szelényi I.: „Lopták vagy kapták?”, *Élet és Irodalom*, 2021. júl. 2.

Melegh Lenne még pár kérdésem hozzátok a könyvvel kapcsolatban. Sok szempontból nagyon hasznosnak tartom, hogy bővítitek a járadék fogalmát, mindenféle zárt kapcsolatból származó extra jövedelemről beszéltek, amelyeket a zárt kapcsolatoknak köszönhetően kapnak egyesek. Ahhoz, hogy megértsük a járadékot, magát ezt a kapcsolati zártságot kell megérteni elsősorban. Nem féltek attól, hogy túl általánossá vált a fogalom, és akkor ezáltal valamit elveszített a dologból, tehát minden járadékká válhat? Mindenki valamilyen zárt kapcsolatban van, ahol nincs társadalomtól független piac. Ez még a régi polányis vita, tehát nincs piac társadalmi kapcsolatrendszer nélkül. A másik kérdés az, hogy a globalizációról szóló fejezetben arról írtok, hogy a járadék nyilvánvalóvá vált a globális piacra tett kísérletek közepette. Most már nem a globalizációról, hanem deglobalizációról, blokkosodásról, biztonságosításról beszél szinte mindenki. Akkor szerintetek ez azt jelenti, hogy a járadék jelentősége még nagyobbá válik? Vagy most mi fog ezzel történni? Hogy látjátok ezt az új helyzetet, ami a könyv írása óta előállt?

Szelényi Nyilván a magam részéről nem bánom, hogyha általánosan fogalmazunk a járadékkal kapcsolatban. Szerintem itt Polányival egy húron pendülnék, mert Polányi is járadéknak tekintené például azokat a juttatásokat, amit azok kapnak, akik munka nélkül szereznek jövedelmet. Adott esetben tehát lehet egy jótékonyági akció is, amivel járadékhoz juttatják azokat, akiknek nem kell dolgozniuk érte, vagy azért, mert nem akarnak dolgozni, vagy azért, mert nem tudnak dolgozni. Mivel egy szinten mindannyian zárt társadalmakban élünk, valamilyen szinten biztosítani kell jövedelmet mindenkinek – ideértve a gyermekek és az idős szülők eltartását is valamilyen formában. Az így biztosított jövedelmet én továbbra is járadéknak tekinteném, ami társadalmilag természetesen pozitív járadék.

Mihályi Itt érdemes lenne Max Weberre (1864–1920) utalni, mert tőle származik a nyílt és a zárt kapcsolatok megkülönböztetése. Ezeknek a zárt kapcsolatoknak egy része teljesen természetes, legitim és erkölcsös, mint például a munkanélküliek támogatása, de idesorolhatjuk az egész szakszervezeti mozgalom működését, amelyben a leggyengébb szakszervezeti dolgozók is ugyanazt a bért fogják megkapni, mint a legjobb szakszervezeti dolgozók. Azért, mert a szakszervezet kollektív harcot folytat értük. Hasonlóképpen az olyan zárt konstrukciók, mint ami mondjuk a gyógyszeriparban százéves gyakorlat, vagy a szerzői jogok ugyancsak idetartoznak. Valaki megszerez egy jogot, s az bizonyos ideig védi a konkurenciával szemben, ez is rendben van. Tehát mi nem tekintjük definíció szerint a járadékot erkölcsi értelemben valami rossz dolognak. Külön írunk a könyvben arról, hogy sokfajta járadék teljesen rendben van.

Melegh Szerintem érdemes tisztázni a járadék viszonyát a társadalmi tőke fogalmához, amikor a közösségi tagságból származó extra erőforrás ugyanúgy megjelenik. Vagy önmagában egyenlőtlenség az, amikor a kongói bányászgyerek tizennégy évesen mászik be a lyukakba, amelyeket bányának hívnak, s a fejük felett mindenki leszedi a járadékot, kezdve a kongói minisztériumtól a katonai bandákig, a nyugati cégeken át a Nokiáig. Nem kellene esetleg a klasszikus egyenlőtlenségproblémához vagy konkrétan a

társadalmi tőke fogalmához visszamenni? A járadék problémája fontos gondolati kísérlet, csak el kellene azt helyezni a többi fogalomhoz képest.

Szelényi Az *egyenlőtlenség* önmagában nem bűn. A társadalmak szükségszerűen egyenlőtlenek. A piacon versenyképes tőke profitját semmiképpen sem tekintjük negatívnak. Nálunk nincs a marxi kizsákmányoláshoz hasonló fogalom. Akinek van tőkéje, és azt versenyképes piaci feltételek között beruházza, és abból profitot kap, az elkerülhetetlen, szükségszerű. Szükség van a tőkére, és szükség van annak a beruházására azért is, hogy munkahelyeket hozzunk létre. Ráadásul a tőkésnek még van munkabére, hiszen a tőkés általában részt vesz a vállalkozásának irányításában mint menedzser. Ha úgy tetszik, munkabért kap. A modern társadalmakban új fogalomként megjelenik a bér jelensége. A bér fogalma is a kapitalizmussal jelenik meg. Egy feudális birtokon nem bérmunkások, hanem jobbágyok dolgoznak. A jobbágyok nem bért, hanem jogot kapnak. 1963 után Kádár János földet adott a parasztoknak, jogot kaptak ezzel arra, hogy egy kis területen dolgozzanak, s annak a jövedelméből megéljenek, cserébe kell dolgozniuk a vállalati tulajdonos földjén. Óriási változás, amikor ebből tőkés nagyvállalat lesz, mert a tőkés nagyvállalkozás elkezd bérmunkásokat használni. A bérmunkás megjelenése a kapitalizmus kialakulásának fontos lépése. A kapitalista vállalkozás ott kezdődik, hogy nem jobbágyokat használ, hanem elkezd bérmunkásokat használni. Világos, hogy a jobbágy nem bérmunkás.

Mihályi Egy személyes élmény: Koszovóban jártam akkor, amikor a helyiek nagyon rossz gazdasági helyzetben voltak, az üzletek üresek voltak, senki nem tudott vásárolni, és feltűnő volt, hogy a cipőboltokban meg a kisebb boltokban két-három alkalmazott lófrált, nem csináltak semmit. Megkérdeztem, hogy ha nincs vevő, akkor miért van két-három alkalmazott. A válasz az volt, hogy ők rokonok, akiket azért alkalmaznak, hogy valami pénzt juttassanak a családnak. Ezek az emberek látszólag bérmunkások, eladók voltak. Egyikük-másikuk valójában azért volt ott, mert a tulajdonos unokaöccse volt. Magyarországon már régóta nem jellemző, hogy családi indok alapján embereket alkalmazzanak.

Melegh Hozzátenném, hogy a kapitalizmus nemcsak a bérmunkával kezdődött, hanem jelentős részben kényszerszermunkával. A mezőgazdaságon belül a kényszerszermunkának és még másik néhány szférában óriási jelentősége volt hosszú ideig. Utána következtek az átmeneti változatok, az olyan, mint az *indentured labour* (szerződéses és részben kényszeren alapuló munka), ami félig volt szabad, és a gyarmati rendszerekben gyökerezett. Tehát ott is csak bizonyos korlátok között érvényesült a piac és a bérmunka.

Mihályi Ebben igazad van, Piketty legújabb könyvében²² erről részletesen ír, hogy ti. nemcsak olyan egyenlőtlenség van, hogy tőkés vs. munkások, hanem rabszolgák vs. rabszolgatartók, hódítók vs. bennszülöttek.

Melegh Meg a cseléd, és a példákat sorolhatnánk...

Mihályi Ezzel kevésbé foglalkozott az elmélet. David Ricardónál vagy Adam Smithnél nincs szó a rabszolgákról. És még egy megjegyzésem lenne

²² Thomas Piketty: *Az egyenlőség rövid története*, Bp., Corvina Kiadó, 2024.

azzal kapcsolatban, hogy az egyenlőtlenségek meddig tudnak működni. Be is került a könyvünkbe, hogy az egyenlőtlenségekkel az a baj, hogy sokszor nem fogadja el a társadalom legitimnek. Amennyiben nem fogadja el az egyenlőtlenségeket, és azt gondolja, hogy azok a gazdagok csak lopnak és csalnak, akkor ez aláássa a társadalmi stabilitást. Azt hiszem, hogy ez egy teljesen logikus feltételezés. Ha ebből a szempontból nézzük, akkor a mostani amerikai elnökválasztás óriási meglepetéssel szolgált. A választás előtt a viták a közvéleményben arról folytak, hogy az elitek hogyan irányítják az országot, hogy az elitek ellen fel fognak lázadni a választók, és valamifajta demokratikus alternatíva merül föl, amikor kormányváltás is lesz. Ehhez képest nem ezt történt, Donald Trumppal az oligarchák jutottak hatalomra. A társadalmi egyenlőtlenségek egészen biztosan, hogy sokkal nagyobbak lesznek, mint korábban. Az egyenlőtlenséggel való elégedetlenség, ami kihallatszott a politikai vitákból, nem az határozta meg a folyamatokat, hanem valami más. Amerikai lapok folyamatosan írják, és teljesen nyilvánvaló, hogy eddig még soha nem volt annyi gazdag ember a kormányban, mint most.

Melegh A tőke részben átvette a kormányzást. Fordítva szokott lenni, az állam a tőkét kiszolgálja, de az állam fenntart egy bizonyos autonómiát a maga számára. Ez az autonómia most megszűnt.

Mihályi Igen, de pont az ellenkezőjére számítottunk.

Melegh Nem lepődtem meg ezen. Nyilvánvaló volt, hogy bizonyos egyenlőtlenségre vagy járadékos problémára való hivatkozást valami egészen másra fognak felhasználni. Klasszikus dolog ez a politikában.

Mihályi A mi logikánkban az volt, hogy a vagyoni és jövedelmi szintek miatti egyenlőtlenségek kikényszerítenek egy igazságosabb elosztást, de nem ez történt.

Szelényi Egyébként hasznos az *autokrácia* fogalma is. Az Orbán-rendszer tulajdonképpen autokratikus rendszer, a központi hatalom minden fontos kérdésben döntéseket tud hozni, méghez a gyorsan. Ebben van egyébként elitellenes ideológia, mert ez az új autokrácia, a központi hatalom az elit ellenében tud döntéseket hozni. Ezt látjuk Trump esetében is, mondjuk az egyetemekkel való birkózásban éppenséggel elitellenes lépéseket tesz. Trump fő ellenfelei a világ legkiválóbb modern egyetemei, a Columbia, a Harvard, a Yale, ezeket sanyargatja, és próbálja kirúgatni ezek vezetőit is, és próbálja átalakítani tulajdonképpen az Orbán-rendszer egyetemihez hasonló igazgatási rendszerhez. Az autokrácia kaotikus rendszer. Gyorsan és hatékonyan tud cselekedni. Ezt csinálja Trump annyira gyorsan, hogy egy nap alatt megváltoztathat korábbi fontos döntéseket, például azt, hogy küld-e fegyvereket Ukrajnába. Nem kell neki támaszkodnia szakemberekre, tanácsadókra, mert ő egy autokratikus, tekintélyelvű vezető. Ebben sok szempontból hasonlít Orbán Viktorra.

Melegh Én nem autokráciának nevezném, hanem annak, amit a szakirodalom használ: versengő autoriter rendszernek. Itt a politikai versengés még bőven zajlik, és nem teljes az autokrácia, hanem bizonyos korlátok között működik csak. Azt szokták mondani, hogy nagyon sok demokrácia jött

létre, és sok demokrácia kezdett leromlani, ami egy több fokozatú lépéssor. Magyarország is megbomlott demokrácia. Amerikában sem gondolom másképpen, ott sincs egy hirtelen nagy fordulat, hanem ott is lépésről lépésre építik le a kereteket. Egyre inkább úgy látom, hogy a piaci rend korábbi menedzselése megbicsaklott. A mai deglobalizációs időszakban a gazdaság menedzselésének a nehézsége olyan, mint a mágnes, elkezd beszívni olyan embereket, akik korábban nem voltak annyira fontosak. Trump éppen annak a kvázi vállalkozói politikai attitűdnek a képviselője, hogy „*csináljunk rendet*”. „*Itt csak az a baj, hogy rendetlenség van, túl sok a köztisztviselő, ki kell őket rúgni, hogy ne terheljenek minket.*” Ha kell, akkor védővámokat kell bevezetni, vagy ha az kell, akkor éppen el kell a vámokat törölni. Ez részben az Orbán-rendszerre is igaz, hogy egy vállalkozói attitűdöt képviselnek a politika szférájában, és most éppen összeért a kettő. Mind a gazdaságban, mind a politikában ez van.

Mihályi Ismét említette a deglobalizációt.

Melegh A külföldi tőkebefektetések arányát tekintve például a 80-as évek szintjére megyünk vissza. Sokan mondták, hogy ciklusok vannak, most azt látom, hogy egy ciklusnak a végén vagyunk, egészen más a gazdasági helyzet, mint mondjuk 2004-ben.

Mihályi Nem lehet, hogy ez egyfajta illúzió? Hasonlóan ahhoz, amiről Szelényi Iván beszélt a saját harmadikutas nézetei kapcsán...

Melegh Nem tekintem ezt harmadik útnak. A harmadik út fogalma szerintem alapjában véve a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmenetet képezi. Itt senki nem mozdul ki a kapitalizmusból. Trump az utolsó, aki ki akar mozdulni a kapitalizmusból, inkább egy új menedzserről van szó. Azt mondanám, hogy a korábbi menedzsment, ami az egységes piac kiépítését kísérelte meg amerikai hegemonia mellett, kudarcot vallott, mert Kína túl gyorsan növekedett. Ehelyett elkezdődött egy blokkosodási folyamat, és az egységes piac helyett a felálló blokkok maguk számára újra biztonságossá akarják tenni a szállítási útvonalakat. Azt mondják, hogy nem függhetek Tajvantól, mondjuk jobb, ha valami Malajziában van, mert politikailag azt mégis tudom kontrollálni. Tulajdonképpen az orosz reakció is ilyen volt, leuralni kell a viszonyokat, amiből konfliktusos állapot jön létre, és ezek a konfliktusok most egyre gyakoribbak. A világkereskedelem jelentős része az ellátási láncokon belül zajlik, és egyes német elemzők szerint a világkereskedelem 25 százalékos átcsatornázása révén próbálnak lefordulni Kínáról és Oroszországról. Ez egy öngerjesztő folyamat, és szerintem nem tesz jót a globalizációnak. Félelmetes, hogy GDP arányosan 6 százalékról 1-2 százalékra esett vissza a külföldi tőkebefektetések flow adata (FDI).

Szelényi Van még egy kérdésem, amiről eddig nem beszéltünk, ez pedig az Orbán-kormány és az értelmiség viszonya, hogy van-e a Fidesznek értelmisége.

Mihályi Erről a *Mozgó Világban* korábban már írtunk többször is.

Szelényi Ez érdekes kérdés. Ha az értelmiséget úgy értelmezzük, mint kritikai szabad gondolkodást, akkor mintha a Fidesznek nem nagyon

lenne értelmisége. Ugyanakkor figyelemre méltó az MCC felturbózása²³ és a kísérlet a hazai és külföldi egyetemek átvételére. A Fidesz igyekszik létrehozni egy értelmiséget a maga számára. Ezért különböző járadékokat juttat az értelmiségieknek, amit nagyon nehéz visszautasítani. Vannak, akik ennek nem is tudnak ellenállni. Vannak olyan kiváló értelmiségiek, akiket így vagy úgy, de a Fidesz fel tudja úgy használni, mintha az ő értelmisége lenne. Ebből a szempontból a legmegdöbbentőbb Kertész Imre (1929–2016) esete, aki Schmidt Máriára hagyta műveinek gondozását. Állítólag a felesége volt, aki Kertész Imre öregedésére ezt nyélbe ütötte. Kertész Imre sokáig kritikus volt az Orbán-rendszerrel szemben, de elgyengült, és hozzájárult ehhez. Kertész Imréről mondhatjuk, hogy fideszes értelmiségit csináltak belőle. Nagyon érdekes ebből a szempontból Makk Károly (1925–2017) is. Személyes tapasztalatom van erről. Makk Károlynak felajánlották, hogy legyen az ország filmrendezője, amivel nagy jövedelem, havi egymillió forint járt volna élete végéig csak azért, mert ő az ország művésze, amit a Magyar Művészeti Akadémiától kap, és nem a Széchenyi Művelődési Akadémiától. Makk Károly utolsó felesége egy gazdag kanadai nő volt, aki nagyon nem akarta, hogy Makk ezt elfogadja, és azt lehessen felmutatni, hogy ő a Magyar Művészeti Akadémiától veszi át a pénzt. A felesége azt mondta, hogy *„én kifizetek neked havi egymillió forintot, csak utasítsd vissza, ne fogadd el!”* Makk Károly végül nem tudott ellenállni a csábításnak, és elfogadta. A Magyar Művészeti Akadémia nyilvánvalóan a kormány által támogatott intézmény, szemben a Széchenyi Művészeti Akadémiával, ami egy fillért nem kap a kormánytól. A Magyar Művészeti Akadémia tagjai most már a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz hasonló összeget kapnak, zsebbe havi 400 ezer forintot, ami egyébként nem túl nagy összeg. Érdekes, hogy miért olyan fontos a számukra, hogy legyen egy olyan értelmiségi kör, ami úgy tűnik, hogy a Fidesz értelmisége, legalábbis legitimálja a Fidesz működését.

Melegh Ha az a kérdés, van-e a Fidesznek értelmisége, akkor a válasz az, hogy van. És ez az értelmiség járadékot is kap, a sajtó is mozgatja őket. A 70-es évekkel szemben ennek az értelmiségnek a képzettsége a kutatáshoz és a valódi szellemi munkához való viszonya szerintem eléggé szerény, igen nagy a hanyatlás. Ahhoz képest, amit Szelényi Ivánék csináltak a 70-es években, szinte megszűnt az értelmiségi lét. Az egyetemeken nem látom az értelmiségiképzést, az utánpótlást, bármennyire szeretnénk, nem termeljük ki. Egyrészt pont azok a társadalomtudományi szakok szűnnek meg, amelyek ebből a szempontból fontosak lennének. A diákság megváltozott, a kutatói réteg bizonytalan helyzetben van. Mindenféle intézményi változás történt körülöttük, ami még inkább rontott a helyzeten.

²³ A Mathias Corvinus Collegium (MCC) mint tehetséggondozó intézmény 1996-ban alakult meg. Az MCC-t fenntartó alapítvány vagyona 2020 előtt elhanyagolható volt, akkor azonban hirtelen több százmilliárd forintos részvényportfóliót és több mint százmilliárd forint készpénzt kapott a kormánytól.

Mihályi Amikor erről pár évvel ezelőtt írtunk, sok érv szólt amellett, hogy Orbán olyan autoriter személyiség, akinek nincs szüksége értelmiségre. Azóta változott a helyzet, nem tudom, hogy elvi vagy gyakorlati megfontolásból, 2024-ben már iszonyatos erőforrásokat mozgósítanak saját értelmiségük létrehozására. Meggyőződésem, hogy ez az új Fidesz-értelmiség táskahordókból, karrierista fiatalokból áll, akik kizárólag a saját önéletrajzuk feldúsítása érdekében állnak be a hierarchiába két-három évre. Nem tartós elkötelezettséggel akarnak teleologikus értelmiségnek állni, társadalmilag jobb pozíciót akarnak elfoglalni anyagilag, intézményileg, esetleg PhD-ilag. Igazából füttyülnek arra, hogy azokban a táskákban, amiket cipelnek a főnököknek, milyen papírok vannak. Nem gondolják, hogy ezt el kéne olvasni, vagy érdekelnie kellene őket. Kiszolgálják az Orbán-rendszert. Ennek szimbolikus megnyilvánulása, amiről a Klubrádió rendszeresen értekezik, hogy például a *Magyar Nemzet* propagandacikkeit nem írják alá a szerzők. A legocsmányabb szövegek nincsenek aláírva, csak annyi szerepel ott, hogy „tudósítónktól”. Persze valakik azt is írják természetesen.

Szelényi Érdekes, mennyire fontos az Orbán-rendszernek, hogy a magyar Nobel-díjasokat megnyerjék a maguk számára. Krausz Ferenc különleges példa, aki kiváló természettudós. Miután megkapta a Nobel-díjat, olyan iszonyatos mennyiségű támogatást kapott a magyar kormánytól, amit gyakorlatilag senki sem. Krausz Ferenc nem vállal semmilyen politikai szerepet, de mindenesetre nem szól egy rossz szót sem a Fidesz rendszeréről, semmi kritikai dolgot nem mond a hazai viszonyokról. Karikó Katalin esete hasonló. A sajtóval kapcsolatban, ha már szóba került, egy friss törvényjavaslat szerint lehetővé tennék, hogy a magyar állampolgárságát felfüggeszessék, s ha valaki kettős állampolgár, még ki is tehetik a szűrét az országból, ha nem képviseli kellőképpen a nemzet érdekét. A nemzet érdeke a Fidesz szóhasználata szerint a kormány érdeke. Mindig azt olvassuk, hogy ha valaki a kormányt támadta, akkor a saját nemzetét támadta. Emlékszünk rá, hogy a Fidesz 2002-ben ellenzékbe kényszerült. Akkor Orbán azt mondta, hogy a haza nem lehet ellenzékben, mert a nemzetet természetesen a Fidesz-kormányt értik. Amit én itt elmondtam, annak alapján tulajdonképpen az én magyar állampolgárságomat is fel lehetne függeszteni, mert van amerikai állampolgárságom, akár ki is küldhetnének Amerikába, mert a Fidesz-kormányra annyi kritikai megjegyzést tettem, hogy ellenségként kezelhetnek. Nem gondolom, hogy ez reális lenne, nem vagyok elég fontos ahhoz, hogy a kiutasítás fegyverét használják ellenem. A Fideszen belül is voltak ezzel kapcsolatban kritikus hangok. Kocsis Máté szerint újra kell gondolni, mert nem világos, hogy ez a törvényjavaslat egyáltalán jogilag keresztülvihető-e. A cél az, hogy meg lehessen azokat félemlíteni, akiknek kettős állampolgárságuk van. A hangsúly azon van, hogy a szólásszabadságot korlátozzák, hogy az emberek ne merjenek úgy beszélni, mint ahogy én az imént beszéltem.